19. 2. 2014

ID: 93669

Právo a spravedlnost I.

eFocus

Na právnické fakultě učili od nepaměti, nebo minimálně v 90. letech minulého století - a nejsem si jist, zda se tato teze neučí dodnes - že právo není totéž, co spravedlnost. Všichni jsme od zkušených profesorů tu tezi přejímali s určitým podivením, neboť jsme jakožto 18-25 studenti (tedy děti) měli z jakéhosi přirozeného rozumu za to, že pojmy právo a spravedlnost kompatibilní jsou, ba co, že jsou dokonce nerozlučnou párovou dvojicí každého rozumného zákonodárství.

Nedivili bychom se proto, pokud by teze, že právo není totéž, co spravedlnost, byla přednášena v exkursu o totalitárních politických (a tedy i právních) režimech, jakožto odstrašující případ zvráceného vnímání práva. Nebylo tomu však tak a tato teze byla pronášena jako jakýsi standardní normativ. Všichni jsme, jsa dětmi, tuto tezi přenášeli dále, a poučovali své sociální okolí stěžující si tu a tam na dílčí nespravedlnosti, kterým dává psané právo volný průchod a legitimizuje a legalizuje je, že s tím se musí smířit, neboť idea spravedlnosti je jedna věc a reálně existující právo (law in action) věc druhá.

Ač jsem této tezi (či snad teorii) po nějakou dobu rovněž podléhal, argumentujíce tím, že spravedlnost je kategorií ryze subjektivní, zatímco právo v knihách (law in books) je kategorií prostřednictvím kogentních norem ryze objektivní (proto je možná také nazýváme objektivním právem, na rozdíl od subjektivních práv svědčících konkrétnímu jedince, které na sebe dobrovolně převzal v mantinelech práva objektivního na základě smlouvy), jsem stále více názoru, že ona teze, či teorie o nekompatibilitě práva a spravedlnosti není právnímu státu vlastní a je spíše reziduem totalitárního myšlení, která u nás zapustilo kořeny za protektorátu a pak pokračovalo v době socialistické právní zákonnosti. Právo a spravedlnost je tak třeba pojímat jako párové kategorie, jedna bez druhé není možná; proč by ostatně mělo existovat právo, nemělo-li by být jeho jediným cílem dosažení spravedlnosti? Nebylo-li by tomu tak, stalo se právo jen nástrojem vládnoucí třídy, jak je tomu právě v případech totalitárních režimů, které proklamují zásady „Lex dura, sed lex“ (tvrdý zákon leč zákon, pozn. aut., tato teze vyjadřuje názor, že nepřísluší jakékoliv kritice společnosti zákon, který je nespravedlivý, a to pouze z toho důvodu, že jde o zákon, čímž se kruh uzavírá a my se jím musíme poslušně řídit).

Objektivní právo je samozřejmou nutností a předpokladem úspěšné individuální aplikace subjektivních práv ze strany občanů, jakožto kontrahentů konkrétních smluv.

Debata tedy není o tom, zda je „lepší“ (i) právo objektivní nebo (ii) právo subjektivní, ale o tom, jak moc má být ze strany objektivního práva zasahováno do subjektivních práv jeho recipientů, tedy občanů, kteří jej prostřednictvím své vůle konkretizují a dávají mu obsah vlastní individuální

kontraktací s třetími subjekty, tj. dalšími občany (či jimi tvořenými korporacemi). Trefných definic objektivního práva je více, jedna z nich je např. od Vinogradoffa, který říká, že „Každé jednotlivé právní pravidlo se může považovat za val nebo pomezní čáru, které společnost vytyčila, aby si její členové ve svých jednáních navzájem nepřekáželi“. Nelze podle mého soudu jednoznačně říci, že více kogentních norem objektivního práva zajistí vyšší spravedlnost; tato myšlenka vychází z předpokladu, že stát jako zákonodárce umí zvolit nejideálnější právní úpravu: historie však ukazuje, že tomu tak není a že naopak často platí, že čím více donucujících právních pravidel, tím méně svobody a tedy méně spravedlnosti. Kritice lze však podrobit i opačnou tezi: nelze jednoznačně říci, že čím méně kogentních norem a více norem dispozitivních, tím automaticky více svobody; tato teze neplatí z důvodu, že lidé si nejsou v rozumových schopnostech rovni a silnější z nich by v případě absence kogentního rámce daného objektivním právem dostávali ty méně rozumově vyspělé do slabšího postavení. I proto jsou v popředí českého i evropského zákonodárce kogentní normy objektivního práva na ochranu spotřebitele. Debata je tedy o vyvážené proporcionalitě norem kogentních a dispozitivních. A na tuto otázku odpovídá každá společnost, resp. každá národní normotvorba trochu jinak. Český zákonodárce onu pomezní čáru pravidel nyní prostřednictvím nového občanského zákoníku (NOZ) posunul (ovšem při respektu k ochraně spotřebitele, která se v důsledku NOZ nezmenšuje) více k dispozitivní právní úpravě. NOZ tak dává větší kontraktační svobodu prakticky ve všech právních vztazích, a to jak smluvních, tak i deliktních.

Nejvýznamnější změnou české legislativy za posledních 50 let je tak určitě právě zákon č. 89/2012 Sb., kterým byl přijat nový občanský zákoník (NOZ). Nový občanský zákoník nahradil občanský zákoník z roku 1964, který i přes četné novelizace neodpovídal modernímu pojetí postavení člověka ve státě a ve vztazích s ostatními lidmi, ani nereflektoval změny, k nimž v důsledku vývoje došlo v oblasti ekonomiky a trhu. Obrovským průlomem je zrušení duplicity některých smluvních typů, z nichž jedny se užívaly pro oblast obchodních a druhé pro oblast občanskoprávních vztahů. Změn je však značné množství, a i když jsou některé z nich (logicky z obavy ze zvládnutí seznámit s novou masou práva) podrobovány laické i odborné kritice, lze přijetí rekodifikace soukromého kodexu jedině přivítat. Ruku v ruce s přijetím nového občanského zákoníku jde přijetí zákona o obchodních korporacích (zákon č. 90/2012 Sb.), který výrazně zpřehlednil právní úpravu obchodních společností. Oba dva kodexy jsou výzvou nejen pro judikaturu následujících několika let, ale pro všechny, kteří chtějí mít své osobní a majetkové vztahy upraveny na úrovni vyšší právní jistoty.

Osobně vítám z řady pozitivních změn zejména koncepční změny v nazírání na postavení a odpovědnost člověka, zejména kladení většího důrazu na jeho kontraktační odpovědnost za jím uzavřené smlouvy (podle NOZ platí právní domněnka, že každá svéprávná osoba má rozum průměrného člověka i schopnost užívat jej s běžnou péčí a opatrností a že to každý od ní může v právním styku důvodně očekávat, že daný slib zavazuje a smlouvy mají být splněny a že každý má povinnost jednat v právním styku poctivě); s tím souvisí i mnou jednoznačně vítaný odklon od absolutní neplatnosti smluv k neplatnosti toliko relativní, vyjádřený normativní tezí, že na právní jednání (rozuměj: typicky na smlouvy) je třeba spíše hledět jako na platné než jako na neplatné. Důležitá je i nově založená povinnost rozhodujících orgánů (zejména soudů) rozhodovat spory s obdobným skutkovým základem obdobně, což povede ke sjednocení judikatury a k vyšší transparentnosti a důvěře v aplikaci práva a tedy ke zvýšení prvku právní jistoty, který je v právním státě stěžejní.

Pozitivní je dále jednoznačné oddělení soukromého a veřejného práva (stará právní úprava vycházela z koncepce jejich postupného stírání, což odpovídalo politické doktríně totalitárního státu), jakož i explicitní úpravu interpretačního požadavku vykládat všechna ustanovení soukromého práva očima ústavního pořádku (Každé ustanovení soukromého práva lze vykládat jenom ve shodě s Listinou základních práv a svobod a ústavním pořádkem vůbec, se zásadami, na nichž spočívá tento zákon, jakož i s trvalým zřetelem k hodnotám, které se tím chrání). Šlo by jmenovat i další pozitivní změny,

lze však uzavřít, že obchodní i neobchodní smlouvy budou nyní vyžadovat zvýšenou péči jak podnikatelů, tak i spotřebitelů za jejich obsah, a soudy je budou muset „držet“ v platnosti a nebudou je moci mechanicky prohlašovat za neplatné, jak to (nezřídka poněkud alibisticky) činily podle staré právní úpravy. To je výrazem svobody člověka a jeho odpovědnosti stát si v slovu, které podpisem smlouvy druhého kontrahentovi dal.

Aby se pojmy právo a spravedlnost zcela identifikovaly, NOZ nezajistí, to však nemůže zajistit žádný sebelepší zákon. Jejich sbližování na konkrétní praktické úrovni však může výrazně prospět lepší a sebevědomější aplikační praxe, které NOZ dává významněji volnější ruku při výkladu práva, než tomu bylo doposud, a volnější režim zavádí NOZ, jak bylo řečeno, i do všech smluvních vztahů mezi lidmi, ať již vystupují při kontraktaci jako „lidé“, nebo jako zástupci spolků či jiných korporací. Mějme toto na paměti, až uslyšíme odsuzující a často jen černobílé kritiky nové soukromoprávní rekodifikace, neboť se nemohlo stát nic lepšího, než že celá česká justice i veřejnost stojí po 24 letech od změny politických poměrů a 50 let od přijetí staré právní úpravy před výzvou uchopit nové soukromé právo tak, aby na jedné straně věřitelé netyli z nemravných smluvních sankcí vůči slabším kontrahentům, a dlužníci na druhé straně neschovávali svoji vědomě a někdy i záměrně způsobenou platební neschopnost za svoji vlastní rozumovou nedostatečnost.

Víra, že všechno, co lze rozhodnout zákonodárným rozhodnutím, musí být otázkou spravedlnosti, jako víra, že právě vůle zákonodárného sboru stanovuje to, co je spravedlivé, není správná (F. A. Hayek). Vhodným nastavením právní úpravy v otázce vyváženého poměru kogentních (donucujících) ustanovení a ustanovení dispozitivních (umožňujících volní odchylku od zákonného pravidla, jež se na vztah mezi kontrahenty užije pouze v případě jejího neučinění), lze však právní úpravu optimalizovat tak, aby na jejím základě a v rámci jí daných mezí smlouvy skutečně představovaly „zákon mezi stranami“ (lex contractus). Jsem přesvědčen, že nová právní úprava toto kritérium splňuje.

JUDr. Luděk Lisse, Ph.D. LL.M.,
ředitel Ústavu práva a právní vědy, o.p.s.

Ústav práva a právní vědy, o.p.s.

PALÁC KONVIKT
Konviktská 24
110 00 Praha 1

Tel.: +420 224 247 011
Fax.: +420 224 281 226
e-mail: podatelna@ustavprava.cz

© EPRAVO.CZ – Sbírka zákonů, judikatura, právo | www.epravo.cz

Další články:

- Recenze publikace: Chalupa, R. Zákon směnečný a šekový – komentář směnečné části. Zákon o mezinárodním právu soukromém – komentář směnečné části. Praha: Leges, 2021, 646 s.
- Recenzia
- Budoucnost je v technologiích i udržitelnosti
- Anotační recenze: Vyvlastnění a vyvlastňovací řízení
- Věznice jsou přeplněné a věznění příliš drahé. Knihou Tresty budoucnosti chce INFO.CZ otevřít diskuzi o změnách
- Recenze na knihu: Zdeňková, V., Seidlová, M., Čornejová, H.,Peterová H.: Jak správně vytvářet a využívat FKSP: Jak postupovat při poskytování příspěvku na stravování.
- Recenze na knihu: Zuzana Strnadová: Co by měl vědět příjemce dotace. 1.vyd. Praha: GRADA Publishing, a.s., 2019, ISBN: 978-80-247-3076-9
- Ondřej Chmela: Zrušení poplatku za podnět k ÚOHS lze považovat za správné
- Anotační recenze: Koudelka, Z., Průcha, P., Zwyrtek Hamplová, J.: Zákon o obcích (obecní zřízení) – Komentář. Praha: Leges, 2019, 480s
- Pražské finále osmého ročníku konferencí Soukromé právo
- Recenze: Jakub Tomšej a kolektiv – Zaměstnávání cizinců v České republice